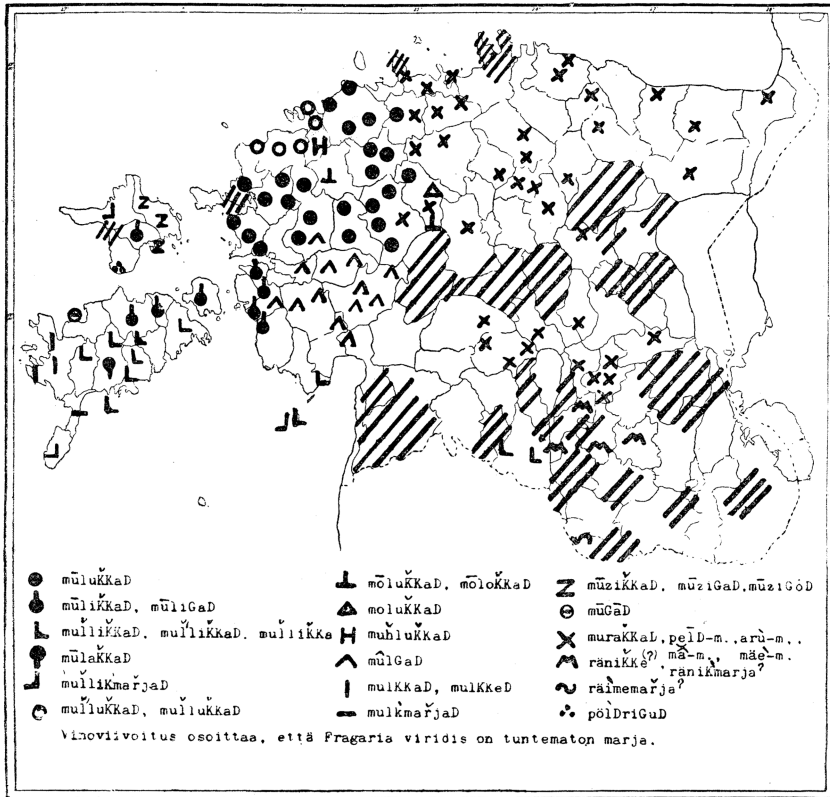

Merkitys- ja muotoluokkautumat viron marjanimissä.

Metsämansikan alalajista, jonka tieteellinen nimi on 'fragaria collina' tai 'fragaria viridis' (saks. Knackelbeere, Hügelerdbeere, Haarbeere, ransk. fraisier des collines, fr. buisson, fr. breslingue, craguelins, ruots. backsmultron, nejkon) ja joka Viron tasavallan alueella ei kasva kaikkialla, vaan enimmäkseen luoteis- ja koillisalueilla (Hiidenmaalla, Saarenmaalla, Muhussa, Läänemaalla, Pohjois-Pärnumaalla, Harjumaalla, Virumaalla, lukuunottamatta eteläpuolista osaa, paikoitellen Järvamaalla), kohdittain Keski-Virossa (Viljandin- ja Tartunmaan keskiosissa) ja jossain määrin myös Etelä-Viron keskiosissa, käytetään viron kirjakielessä ja monissa luoteismurteissakin nimitystä *muulukad* (mon. nom.). Tältä sanalta ei näytä puuttuvan vastineita muissa itämerensuomalaisissa kielissä. Liivissä samaa marjaa tarkoitetaan sanalla *q̄rga-māra* (yks. nom.) < *härkämarja*, Salatsin liivissä *kürgmare* < *kurkimarja*, Suomessa, jossa marja esiintyy vain Ahvenanmaalla ja väliin ehkä Turun ympäristössä, sanalla *karvamansikka* ja kenties myös *maamuurain* (suom. *muurain* = vir. *murakas* 'rubus'). Karjalan ja Vepsän kielialueilla marja on täysin tuntematon, kun sen sijaan Vatjassa sitä voisi esiintyä.¹ Vatjasta olemassa olevat lähteet eivät kuitenkaan mainitse sille mitään nimeä. Viron *muulukad* sanan muut murteelliset äännetoisinnot ovat: *muulgad*, *mullukad*, *mullikad*, *mulkad*, *mullmarjad*, *moolukad*, *molukad*, *muhlukad*, *multjad* (Wied. sanakirjassa myös *mullakad*, *muulakad*, *mulikad*, *molohkad*, *muulid*, *muulikad*, *mulgad*, *murkamed*) — tyypillinen äännevarianttien kirjavuus sanoilla, jotka puhekielessä eivät ole kaikkein tavallisimpia ja jotka eivät ole puhujakunnan kielitajunnalle etymologisesti selviä. Pohjois-Viron koillisosissa ja sieltä etelään 'fragaria viridis'-kasvilla tunnetaan nimet *põldmurakad*, *mäemurakad*, *maamurakad*, *arumurakad*, vieläpä *murakad* (Harjumaan itäosissa), mikä viimeksi mainittu tietävästi merkitsee idässä ja etelässä (Virumaalla, paikoitellen Järvamaalla, Keski- ja Etelä-Pärnumaalla, Viljandimaalla, Tartumaalla, Võrumaalla, Valgamaalla) 'rubus chamaemorus', kun taas tätä marjaa Itä-Harjumaalla ja sieltä länteen kutsutaan

¹ *Fragaria viridis*-kasvin pohjoisraja on Suomenlahden—Krasnoje Selon—Valkeajärven linja.

Kartta n:o 1.

nimellä *kaarlad*. Muita, harvinaisempia 'fr. viridiksen' nimityksiä virossa ovat *ränike(d)* (Etelä-Tartumaalla), *räimemarja(d)* (Valgan kaupungista kaakkoon), *muugad* (Saarenmaan Mustjalassa) ja *pöldrikud* (Emmastessa). Ks. karttaa n:o 1.

Tuon tuntematonta alkuperää olevan *muulukad* sanan ja sen runsaiden toisintojen etymologiaa selvitettäessä täytyy tietenkin pitää silmällä sen kielimaantieteellistä asemaa. Ennen kaikkea pantakoon merkille, että *muulukad* (*muulgad*, *müllikad* jne.) ei esiinny samalla alueella kuin sana *murakad* '*rubus chamaemorus*', vaan välittömästi sen naapuristossa, lännen puolella. Suurin piirtein nimittäin lankeavat toisaalta '*rubus chamaemorus*ksen' läntisen nimityksen *kaarlad* ja itäisen nimityksen *murakad* levinneisyysalueiden väliraja ja toisaalta '*fragaria viridiksen*' läntisen nimityksen *muulukad* (*muulgad* jne.) sekä itäisen nimityksen *pöldmurakad* (*aru-m.* jne.) levinneisyysalueiden välirajat yhteen. Eroa on vain sikäli,

että Harjumaan itäisissä pitäjissä esiintyy paikoitellen 'r. chamaemoruksen' merkityksessä *kaarlad* ja 'fr. viridiksen' *murakad* (ei *muulukad*), Järva-maalla 'r. chamaemoruksen' merkityksessä *kaarlad* sekä 'fr. viridiksen' merkityksessä *põldmurakad*. Keski-Pärnumaalla *murakad* 'r. cham.' -alue ei kuitenkaan sivua *kaarlad* -aluetta, vaan *käbalad* 'r. cham.' -aluetta (tällä alueella on 'fr. viridiksen' nimityksenä *muulgad*). Se seikka, että *muulukad*-alue muodostaa suoranaisen jatkon *murakad* -alueelle, saattaa meidät ajattelemaan, että nämä kaksi erimerkityksistä marjannimeä voisivat perimältään olla samaa alkuperää, nimittäin *murakad* > > *muulukad*. Vanhan, uralilaisen (etymologiasta ks. E. N. SETÄLÄ FUF XII Anz. 34, Stufenw. 34, Suomen suku I 130; H. PAASONEN Beitr. 50) 'rubuksen' nimityksen *murakad* yhdistämiseen virossa esiintyvään 'fragaria viridiksen' *muulukad* nimitykseen ei tietenkään semasiologisesti sisälly minkäänlaisia vaikeuksia näiden marjojen suuren botaanisen läheisyyden ja sukulaisuuden takia, onhan pohjoisviron keski- ja itämurteiden *murakad* saanutkin merkityksen 'fragaria viridis'. Epäselvempi on näiden sanojen äänteellinen suhde. Viron murteissa viimeksimainittu sana esiintyy joka taholla (Itä-Vaivaran *muurmed*, *muuramed* on laina Inkerin murteista) lyhyt-*u*:llisena, eikä *u* > *ü*, *r* > *l* muutoksiin näytä olevan olemassa minkäänlaisia äänteellisiä edellytyksiä.

Muulukad sanan äänteellinen kehitys alkaa kuitenkin selvitä, jos silmäilemme samaan merkityskategoriaan kuuluvien sanatoverusten murreasujen levinneisyyttä.

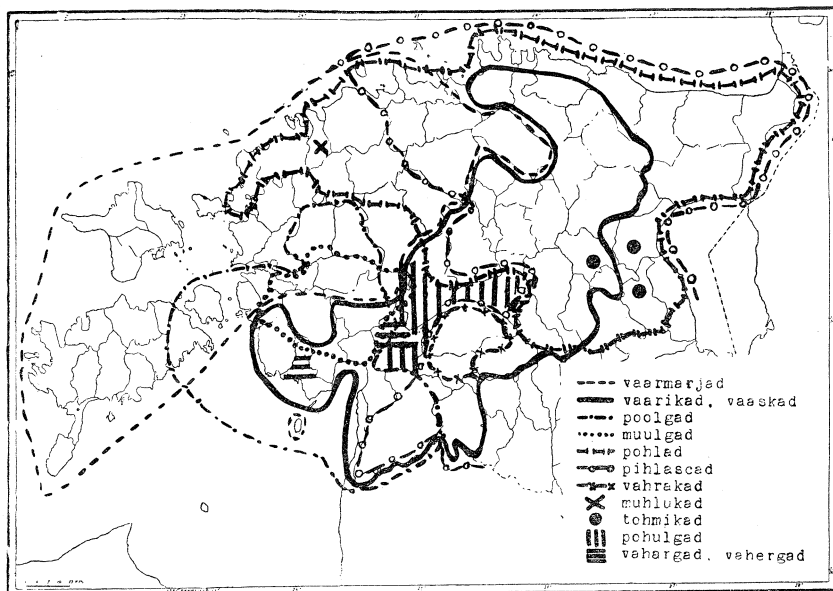
Oletetussa kehityksessä *murakad* > *muulukad*, *muulikad* on selitetäessä *u*:n poikkeuksellista pitenemistä nähtävästi otettava huomioon yleispohjoisvirolaisen 'arectostaphyloksen' nimityksen *leesikad* ja mieluummin vielä 'fr. viridis' -marjalle varsin läheisen ja sitä muistuttavan marjan 'fr. vescan' nimityksen *maasikad* (< *mansikad*) esikuva, varsinkin kun viimeksimainitun äänteellistä vaikutusta voimme monissa murteissa todeta sille paljon kaukaisemman ja sitä vähemmän muistuttavan marjan 'vaccinium myrtilluksen' nimityksessä *mustikad* (sanasta *must* 'musta'), joka paikoitellen kuuluu *muustikad* (Ridala, Lääne-Nigula, Tallinna), *muustikud* (Simuna), *muustika*² (Urvaste). Lisäksi saattaa tässä ottaa huomioon samalla *muulukad* — *muulikad* -alueella esiintyvän nimityksen *vaarmarjad* 'rubus idaeus L.', etenkin tämän nimityksen toisinnon *vaarikad*, siitä huolimatta että viimeksimainittu nykyään levinneisyysalueellaan peittää *muulikad* (*muulukad*) -alueen vain vähässä määrin (Länsi-Hageri, Pohjois-Juuru, ks. karttaa n:o 2, myös EMA = A. SAARESTE Eesti Murdeatlas I (1938), II (1940), kartta n:o 5). Muutos *murakad* > > *muulukad* voisi periytyä jopa ajalta, jolloin siihen on saattanut vaikuttaa

muulukad -alueella nykyään esiintyvien 'vaccinium vitis idaeae' nimitys-toisintojen *pohlad* (pohjoisessa ja idässä), *poolgad* (etelässä) ja *poolad* (lännessä) alkuperäisempi muoto *poolukad* (vrt. suom. *puolukat*, veps. *bolāne*, vatj. *пõлаазмарjad*, liiv. *bùolgâd*) ja 'prunus paduksen' nykyisten nimi-varianttien *tomingad*, *tuningad*, *tummilgad*, *tomigad* aikaisempi lähtömuoto *toomingad*, joka nykyään on säilyneenä vielä Itä- ja Etelä-Virossa. Ja kun lopuksi otamme vielä huomioon sen, että suurin piirtein samalla *muulukad* -alueella esiintyy myös 'rubus saxatiliksen' nimityksenä *liimukad*, *liimikad*, *liimigud*, (*linnu*)*liimakad* (itä- ja eteläpuolella kuitenkin *lillakad*, ks. EMA kartta 6), niin havaitsemme, että Luoteis-Virossa ilmenee laajalla alueella marjannimissä pyrkimys ilmaista tiettyä merkitysluokkautumaa tietyllä pitkävokaalisella muotoluokkautumalla (tyyppi I, ks. kaavakuviota siv. 246): *maasikad* 'fragaria vesca', *muulukad*, *muulikad* 'fr. viridis', *liimukad*, *liimikad* 'rubus saxatilis', *vaarikad*, *vaarmarjad* 'r. idaeus', *muustikad* 'vaccinium myrtillus', *leesikad* 'arctostaphylos' (samoin aikaisemmin myös *poolukad*, *poolakad* 'vaccinium vitis idaea', *toomingad* 'prunus padus'), jolle äänteellisesti läheinen samalla alueella on vielä 'r. chamaemoruksen' nimitys *kaarlad*, *kaarmad*, *kaarnad*, *kaarmarjad*.¹

Paitsi Luoteis-Virosta tapaamme tuollaista luokkautumista i-pumusta marjannimien piirissä myös muualla, ennen kaikkea Viron mantereen lounaisosissa. Täällä, Pärnumaalla ja Etelä-Läänemaalla, esiintyvät samakeskin rajoin seuraavien nimitoistojen (tyyppi II, ks. alla olevaa kaavaa) alueet: (*poolad* tai *poolakad* >) *poolgad* 'vaccinium vitis idaea', (*murakad* >>) *muulgad* 'fr. viridis', (*vaarikad* >) *vaargad* 'rubus idaeus', vieläpä — tosin varsin pienellä alueella (Pohjois-Vigalassa) — (*pihlakad* >>) *peelgad* 'sorbus aucuparia' (ks. karttaa n:o 2).

Yksityisten nimitystensä levinneisyysalueiden kannalta epäyhtenäisempi on kolmas (III, ks. s:n 246 kaavakuviota) tyyppi, systeempakon aiheuttamia analogiamuodostuksia, jota tässä nimitämme *h*-tyypiksi. Se on saanut alkunsa 'oxycoccuksen' pohjoisvirolaisesta murteellisesta nimityksestä (*jouhikad* >) *jõhvikad* ja 'sorbus aucuparian' nimityksen yleisvirolaisesta *pihla*-kannasta (vrt. sm. *pihlaja*, aun. *pihla*, veps. *pühläm*, vatj. *pihlagav*, liiv. *pī'lg*, moidv. *pīzol*), joka Pohjois-Viron itäosissa esiintyy muodossa *pihlakas*, *pihlak*, *pihlik* (yks. nom.), Etelä-Virossa ja saarilla (Hiiden- ja Saarenmaalla) muodossa *pihl*, *pihle* ja mantereen länsi-

¹ Huomattakoon, että erillään ja varsin kaukana tästä luoteisesta alueesta nimittäin Etelä-Virossa (Puhja, Rannu), esiintyy samantyyppinen *piitik* (yks. nom.) 'sorbus aucuparia', jonka kehitys on varmaan samaten selitettävissä *maasik*, *leesik* -esikuvan avulla.

Kartta n:o 2.

osissa myöhäisemmissä švaa-*e*:n sisältävissä *pihelgas*, *pihel* muodoissa. Siten nykyään kutsutaan melkein koko Pohjois-Viron mantereen koillisosassa (suuressa osassa Harjumaata, koko Järva-, Viru- ja Pohjois-Tartunmaalla sekä osassa Pohjois-Viljandinmaata) 'vaccinium vitis idaeaa' nimityksellä (*poolad* >>) *pohlad* (myös *pohlamarjad*, harvemmin *pohlakad*). Näiden kahden laaja-alaisimman *h*-tyyppin edustajan alueeseen liittyy *pihlakad* -alueen lounaisosan periferiassa ja *pohlad* -alueen lounaisosan rajamailla ja osaksi myös sen ulkopuolella olevalla varsin pienellä alueella, nim. Keski-Viljandinmaalla (Suure-Jaanissa, Kõpun ja Viljannin pitäjien pohjoisosissa, ks. EMA karttaa n:o 5) 'r. idaeuksen' nimitys (*vaarakad* >>) *vahrakad*. Kolmas analogis-*h*:llinen muodostus tavataan Itä-Viron keskiosissa, nimittäin Pohjois-Tartumaan koillisosissa (Kaakkois-Laiuse, Keski-Torma, Maarja-Magdaleenan keskiosa), jossa 'prunus padus' on nimeltään (*toomingad* >>) *tohmingad* (mon. nom.), *tohmikas*. Näiden neljän *h*-tyyppisen nimitoissinnon kolmen viimeksimainitun, *pihlakad*, *vahrakad*, *tohmingad*, muodon levinneisyysalueista jo aivan erossa ja vain *pohlad* -alueen kanssa yhteen sattuen, joskin varsin pienellä alueella, nimittäin Luoteis-Virossa, Harju-Madisen pitäjän eteläosassa, esiintyy vielä viides *h*-muodostus, *muhlukad* (<< *muulukad* << *murakad*) 'fr. viridis', joka siis on syntynyt ei vain jo silloin, kun siellä *poolad* on kehittynyt

muotoon *pohlad*, vaan varmaankin jo silloin, kun siellä ei vielä esiintynyt nykyinen, myöhäisempi *pihelgad*, vaan varhaisempi *pihlakad*. Näin on siis Viron keski- ja koillisosissa muodostunut alku uuteen luokkautumaan: *pihlakad*, *pohlad*, *pohlukad* tai *pohlakad*, *vahrakad*, *tohmingad*, *muhlukad* (ks. karttaa n:o 2).

Edellä esitettyihin kolmeen erityyppiseen analogiamuodostukseen liittyy vielä neljäs (tyyppi IV, ks. oheista kaavakuviota), joka on lähtenyt mainitusta švaa-e:llisestä *phelgad* 'sorbus aucuparia' nimitoimisesta. Niinpä Raplassa, Pärnu-Jaagupin koillisnurkassa, Vädrassa, Torissa ja Pilstveren eteläosissa käytetään nimitystä (*poola/ka/d* >> *pohlgad* >) *pohlgad*, *pohulgad*, *puhulgad* 'vaccinium vitis idaea' ja muutamilla varsin suppeilla ja erillisillä alueilla Lounais-Virossa *vahergad* (Pohjois-Tõstamaalla), *vahargad* (Pohjois-Torissa) (<< *vaar-*) 'rubus idaeus' (ks. karttaa n:o 2).

Ja lopuksi on Luoteis-Viron äärimmäisessä osassa perin pienellä alueella, nimittäin Pühalepassa, syntymässä vielä viides (V, ks. kaavakuviota), *s*-tyyppinen analogiamuodostus. *Maasigud* 'tr. vesca' ja *leesigad* 'arctostaphylos' muotojen mukaan on täällä kehittynyt (*murakad* >>) *muusigad* 'fr. viridis'.

Näistä muistinhelputustarpeen aiheuttamista, muotorakenteeseen kohdistuneista, systeemiä luovista kielellisen ala- ja puolitajunnan tendensseistä saamme siis nykyisten viron murteiden metsämarjojen nimitysten kohdalta seuraavan kaaviollisen kuvan, jossa eri tyypit on sijoitettu asianomaiseen maantieteelliseen järjestykseen:

V maasigad leesigad muusigad	I maasikad leesikad muulukad, muuli-, vaarikad liimukad, liimi-, (poolukad) (toomingad) (muustikad)	III pihlakad jõhvikad pohla(ka)d vahrakad tohmikad muhlukad
II poolgad vaargad muulgad peelgad	IV pihelgad pohulgad vahargad	

Tarkastellessamme kaikkien kotimaisten metsämarjannimitysten aikaisempia muotoja, kuten nimityksiä (*mansikad* >) *maasikad*, *mustikad*, *murakad*, *sinikad* tai *joovikad*, *poola(ka)d*, *pihlakad*, *toomingad*, *vaarikad*, *leesikad*, *lillakad*, (*sõõstarad* >) *sõstrad*, (eteläviron) *hõrakad*, (et.-vir.) *sitikad*, *karu(s)marjad* tai *tikrid* (*tikerberid*), *kaarlad*, *põldmarjad*, *jõhvikad*,

huomaamme, että muodollisesti yhdistävänä piirteenä eli tunnuksena enimmillä oli alkuaan ainoastaan suffiksi *-k(a)* (< *-kka*), kun sen sijaan niiden kannat tietysti osoittavat suurta äänteellistä, kunkin sanan alkuperästä johtuvaa erilaisuutta. Mutta myöhemmin aikojen kuluessa on tämä vähäinen muodon yhtäläisyys alkanut näiden sanojen merkitysyhteyden takia pohjoisviron murteiden alueella suureta ja levinnyt nimenomaan myös vartaloihin, joissa tämä kehitys on juuri tapahtumassa ja eri puolilla maata eri teitä etenemässä (mutta yhteisen tarpeen aiheuttama!). Tämä kehitys on johtanut eri pitkälle¹, mutta se ei ole päässyt missään niin kauas, että samassa murteessa *k a i k k i e n* marjanimien vartalot sisältäisivät myös jonkin yhtäläisyyden, jonkin tunnusmaisen piirteen, tunnuksen. Huomattava on, että eteläviron murteissa ei näytä olevan havaittavissa mitään taipumusta tuollaiseen analogiakehitykseen (esim. Karksissa *maasigu, mustigu, muragu, joovigu, palugu, kuremarja, pihlamarja, toomemarja, vabare, leesigu, lillagu, arakmarja, sitigu, karumarja*, Etelä-Tartonmaalla *maas(i)ke, must(i)ke, muraku, joovike, paluke, pihlamarja, toomemarja, vabarna, kuremarja, lillaku, õrake (araku, arakamarja), sit(i)ke, kikerberi, mäemuraku*; Urvastessa *maasiga², muraga², muštiga², jõhviga², paluga², pihlõmarja², toomõmarja², vabõrna², leesikä², kurõmarja², linnuga², hõraga², sitigä², tiklõ², Põlvassa *maaske², mustigõ* tai *muštke, murahkõ, joohige* tai *joohke², palohkõ², pihlõmarja², toomõmarja², vabõra²* tai *vabõrna², leehke², linnuhka², hõrahka² (hõrakõ², hõragu², hõragõ²), sitige² (sitke²), tikerberä², kufrõmarja²). Viron yleis- ja kirjakieli taas on osittain likellä tyyppiä I, osittain tyyppiä II: *maasikad, leesikad, muulukad, murakad, pohlad, lillakad, mustikad, sinikad* tai *joovikad, jõhvikad* tai *kuremarjad, pihlakad, toomingad, vaarikad* tai *vaarmarjad* tai *vabarnad*.**

Voidaan kysyä, olisivatko tällaisten analogisten luokkautumisten aiheeksi riittäneet vain semologiset syyt, ellei puheenaolevissa marjanimissä olisi jo ollut äänteellis-morfologisia yhtäläisyyksiä, ennen kaikkea tietenkin suffiksia *i-k* (nom. *-ikad*) ja eräitä alkuituja vartaloissa, toisaalta *maasikad, leesikad (vaarikad, poolakad)*, toisaalta *jõhvikad, pihlakad*. Tässäkään siis emme näe kielenelämässä mitään äkillistä uuden keksimistä, luomista, vaan hidasta kehitystä. Olisi mielenkiintoista todeta, missä määrin tällaisia laajempia analogisia luokkautumisia on löydettävissä

¹ Marjojen nimet ovat Läänemaalla esiintyneet nykyisessä muodossa jo 1700-luvun keskipaikkeilla, kuten käy ilmi H. GÖSEKENIN teoksesta *Manuductio ad Linguam Oesthonicam* (v. 1660), s. 126. *Maasikut, muulickut, lessickat, kaarmet* (Schelbeer), *poolat* tai *poolickat, vaarikat* tai *vaarmarri, Lijmokat*, s. 290: *muuli marri* tai *muulickat*.

virosta tai muistakin kielistä. Mainittakoon tässä heti, että virossa metsännimissä on melkein samankaltaista kehitystä: sanoista (*kuusi* >) *kuusk* 'kuusi' ja (*haapa* >) *haab* 'haapa' on muodostettu odotettavasti *kuusik* 'kuusikko' ja *haavik* 'haavisto', mutta näihin liittyvät jo hieman odottamattomammin sanojen (*kaski* >) *kask* 'koivu' ja (*varpa* >) *varb* 'varpa' johdannaiset *kaasik* 'koivikko' ja (*varvikko* >) *vaarik* 'varvikko'. Tosin kyllä viimeksimainituissa kahdessa sanassa on mahdollista selittää kannan vokaalinkvantiteetti myös sijaispidennykseksi: *kaskikko* > *kaasik*, *varvikko* > *vaarik*, siitä viron kielen kehitys tarjoaa kylliksi muitakin näytteitä. Varmempana esimerkkinä voisi kuitenkin mainita eräitä puiden nimityksiä: Võrumaalla *visnapuu* 'kirsikkapuu' > *vihnap(uu)*, Viljandimaan murteessa (*kuusmapuu* >) *kuslapuu* > *kohlap(uu)*, Hallistessa *sarapuu* > *sahrapuu*, jotka ovat syntyneet malleinaan *pihlap(uu)*, *pähnappuu* 'lehmus' ja *lõhmusp(uu)*. Pienempialaisia tähän kuuluvia analogiamuodostuksia, kuten viron kansankielen *september*, *oktomber*, *november*, *tetsember*, on voitu runsaasti rekisteröidä muistakin kielistä.

Kaikkien muiden yhteiskunnallisen elämän ilmiöiden tapaan kielen elämässäkin kehitys käy, kuten tiedetään, aina kahteen suuntaan, toisaalta eriten, jakaantuen, hajaantuen, järjestyksestä ja siteistä vapautuen, toisaalta taas tasaantuen, yhtäläistyen, selvyyttä, järjestystä ja systeemiä luoden. Näiden viimeksimainittujen konstruktivistien tendenssien ja strukturaalisten liikkeiden käsittämiseksi tarjonnevat ylläesitetynlaiset analogiamuodostukset lisävalaistusta. Sellaisia systeeminmuutoksia on kielissä yleensäkin esiintynyt kaikkina aikoina, mitä seikkaa on vastaisuudessa ehkä syytä pitää entistä enemmän silmällä eri kielten äänneasun varhaisempiakin kehitysjaksoja selitettäessä.

Andrus Saareste.